

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ТА ЕТИКА

DOI 10.35423/2078-8142.2026.1.1.3

УДК 27-877.2+141.319.8(477)

С. М. Гуменюк,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та українознавства,
Національний університет водного господарства
та природокористування,

м. Рівне, Україна

e-mail: s.m.humeniuk@niwpm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3505-9585>

КОНЦЕПТ СМИРЕННОМУДРІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНО-ОСВІТНІЙ ТРАДИЦІЇ: ГЕНЕЗА, ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА КУЛЬТУРОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ

***Анотація.** У статті здійснено комплексний історико-філософський аналіз концепту смиренномудрія як засадничої категорії української духовної культури. Досліджено генезис цього поняття у східнохристиянському контексті, де воно постає як синтез аскетичного смирення та богодарованої мудрості. Автор простежує еволюцію концепту від доби Київської Русі, де смиренномудріє визначало етичний образ книжника, до періоду XVI–XVII ст., коли воно трансформувалося у культурно-освітній принцип, що регулював педагогічну практику братських шкіл та культуру полемічного дискурсу. Особливу увагу приділено трансформаціям XVIII–XIX ст., зокрема розгляду концепту смиренномудрія у філософській спадщині Григорія Сковороди, де воно набуває екзистенційного виміру як основа внутрішньої свободи та «життя за серцем». Доведено, що у XIX ст. цей концепт інтегрувався у національну ідентичність української інтелігенції, перетворившись на етичний код шляхетності та служіння. Виокремлено ключові культуротворчі функції смиренномудрія: антропологічну, методологічну та інтегративну. Об-*

грунтовано, що смиренномудріє, забезпечуючи самотність української духовно-педагогічної моделі, є «містком» між містичним досвідом та раціональною освітою. Виявлено та обґрунтовано три ключові функції смиренномудрія в книжній культурі: антропологічну (формування образу відповідального книжника), методологічну (визначення стилю письма та полеміки) та культуротворчу (інтеграція знань у ціннісний вимір життя).

Ключові слова: *духовна традиція, смиренномудріє, східне християнство, українська духовна культура, духовно-освітня традиція, культурна ідентичність, ціннісні орієнтири, спадкоємність культури.*

Svitlana Humeniuk,

*Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Journalism
and Ukrainian Studies, NUWM,
Rivne, Ukraine*

e-mail: s.m.humeniuk@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3505-9585>

THE CONCEPT OF HUMILITY WISDOM IN THE UKRAINIAN SPIRITUAL AND EDUCATIONAL TRADITION: GENESIS, TRANSFORMATIONS AND CULTURE-CREATIVE FUNCTIONS

Abstract. *The article examines the concept of spiritual tradition within the Eastern Christian cultural context and analyzes smyrennomudriia (humble wisdom) as a fundamental category of Ukrainian spiritual and educational culture. The subject of the study encompasses theological, ecclesiological, and cultural-civilizational dimensions of spiritual tradition, as well as the historical development and structural-functional characteristics of humble wisdom. The purpose of the research is to provide a holistic interpretation of smyrennomudriia as a spiritual and value-based principle that ensures continuity, integrity, and originality of the Ukrainian spiritual tradition. The methodological framework of the study is based on historical-philosophical, cultural, hermeneutical, and systemic-structural approaches, which allow for*

an interdisciplinary analysis of spiritual phenomena in their historical dynamics and cultural embodiment. The relevance of the research is determined by the contemporary need to reinterpret traditional spiritual values in the context of cultural transformations and challenges to national and spiritual identity. The scientific novelty of the work lies in conceptualizing smyrennomudriia as an autonomous category of spiritual culture and in identifying its internal structure, which includes value-ethical, spiritual-anthropological, intellectual-gnoseological, and cultural-identification components. The study demonstrates that within Eastern Christian thought spiritual tradition functions not merely as the preservation of inherited forms but as a living process of actualizing transmitted spiritual experience in new historical circumstances. In this context, humble wisdom emerges as an integrative ethical and intellectual mechanism that unites faith, reason, and moral practice. The research reveals that smyrennomudriia played a decisive role in shaping the book culture of Kyivan Rus, the educational ideals of the sixteenth and seventeenth centuries, and the subsequent transformations of Ukrainian spiritual thought in the eighteenth and nineteenth centuries. It is shown that humble wisdom evolved from a monastic-ascetic virtue into a broader cultural and educational principle regulating pedagogical practices, intellectual discourse, and moral self-reflection. The practical significance of the research consists in the possibility of applying its results in philosophy of culture, religious studies, history of education, and contemporary models of spiritual and moral education. The conclusions substantiate that smyrennomudriia functions as a key element of the Ukrainian spiritual code, ensuring cultural continuity, ethical balance, and the harmonious integration of spirituality, knowledge, and national identity in both historical and modern contexts.

Keywords: *spiritual tradition; humble wisdom (smyrennomudriia); Eastern Christianity; Ukrainian spiritual culture; spiritual and educational tradition; cultural identity; value orientations; cultural continuity.*

Вступ. У сучасному гуманітарному дискурсі постає гостра потреба в переосмисленні фундаментальних категорій, що формують духовний код української культури. Однією з них є концепт

смиреномудрія, що в умовах глобального інформаційного протистояння та девальвації етики інтелектуальної дискусії пропонує унікальну модель культури полеміки та взаємодії з «Іншим», засновану на повазі до істини та риторичній стриманості. Дослідження генезису та трансформацій цього концепту дає можливість інтегрувати глибинні шари вітчизняної духовності в сучасний науковий обіг, підкреслюючи неперервність та самобутність української культурної традиції від Середньовіччя до сьогодні.

Актуальність дослідження. Вивчення смиренномудрія дає змогу розкрити автентичний характер української філософії та духовної педагогіки, де знання ніколи не було самоціллю, а розглядалося як інструмент морального зростання особистості. Це має важливе значення для розробки сучасних стратегій гуманітарної освіти та формування ціннісних орієнтирів майбутньої інтелектуальної еліти.

Стан дослідження проблеми. Вивчення концепту смиренномудрія та духовно-освітньої традиції України має міждисциплінарний характер і спирається на значний масив історико-філософських, богословських та педагогічних розвідок, представлених іменами Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна та ін. У вітчизняній думці цей напрям отримав розвиток у дослідженнях С. Кримського, М. Поповича та С. Пролеєва, які аналізували ціннісні парадигми української культури та специфіку «кордоцентризму» як світоглядної основи нашого народу. Розвиток книжної культури та освітніх моделей Київської Русі та доби бароко ґрунтовно висвітлено у працях В. Нічик, М. Кашуби, І. Пасічника, Я. Стратій. Їхні дослідження дають можливість реконструювати інтелектуальний ландшафт Києво-Могилянської академії та братських шкіл, де смиренна мудрість розглядалася в контексті гармонії віри та розуму. Фундаментальними для розуміння трансформації цих ідей у творчості Г. Сковороди залишаються праці Д. Чижевського. Педагогічний вимір духовної традиції та концепція «виховання серця» перебувають у центрі уваги таких дослідників, як В. Кремень, М. Євтух, О. Сухомлинська, які розгля-

дають морально-етичні чесноти як стрижень національної педагогічної системи. Культуротворчий потенціал смиренномудрія та його вплив на духовну давньоруську традицію досліджувався і нами [7]. Більшість авторів фокусуються на етичному або суто релігійному значенні поняття, однак його роль як методологічного інструменту наукового пізнання та сучасної національної культури України потребує додаткового наукового осмислення.

Метою роботи є обґрунтування ролі концепту смиренномудрія в історії філософської думки як засадничого духовно-ціннісного принципу української культурної ідентичності. Дослідження базується на засадах історико-філософського, культурологічного та герменевтичного підходів, що дає можливість фахово переосмислити духовні виміри української ідентичності під впливом новітніх культурних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У богословському вимірі духовна традиція розуміється передусім як неперервність апостольського передання, закріпленого у Священному Писанні і Переданні, що охороняється соборним розумом Церкви. Проте у східнохристиянському культурному ареалі традиція не зводиться лише до нормативності віровчення чи літургійних форм, оскільки вона включає в себе внутрішній досвід духовного життя, сформований аскетичною і містичною практикою Отців Церкви, чернецтва та духовних наставників. Тобто, традиція має не лише нормативно-догматичний, а й екзистенційно-практичний характер, у якому істинність віри співвідноситься із досвідом її втілення у житті конкретної особи та церковної громади.

Еклезіологічний аспект духовної традиції пов'язаний з функціонуванням інституту Церкви як спільноти, що зберігає, інтерпретує та передає віровчення й духовно-моральні цінності. Саме в цьому аспекті духовна традиція постає чинником, який забезпечує цілісність церковної ідентичності, тяглість богослужбової культури, канонічних норм і морально-етичних взірців. Водночас у межах східнохристиянської моделі особливе значення має синергія між аскетичним досвідом та освітньою діяльністю: духовне знання роз-

глядається як таке, що потребує не лише інтелектуального засвоєння, а й життєвої «перевірки» через практику чеснот [18, с. 11–13].

Культурно-цивілізаційний вимір духовної традиції виявляється в її здатності структурувати світоглядні засади суспільства, впливати на формування морального ідеалу, культурних моделей поведінки, етичних норм та освітніх практик. Саме на цьому рівні духовна традиція стає чинником формування культурної спадщини, забезпечуючи інтеграцію духовного досвіду у сфери освіти, літератури, мистецтва та суспільного життя. Важливим проявом даного процесу є розвиток книжної культури, церковно-навчальної системи та інтелектуального середовища, які постають інструментами трансляції духовних смислів [11, с. 20–22].

У східнохристиянському контексті духовна традиція тісно пов'язана з концептом соборності, що передбачає поєднання індивідуального духовного досвіду зі спільнотним виміром церковного буття. Це означає, що духовна традиція не існує як абстрактна система знань або звичаїв, а виявляється у життєдіяльності церковної спільноти: в богослужінні, чернечих практиках, проповідницькому служінні, освітній діяльності та культуротворчих ініціативах [15, с. 23–25]. У контексті української духовної культури XVI–XVII ст. духовна традиція постала як чинник, що забезпечує культурну тяглість у період суспільно-політичних та конфесійних трансформацій [13, с. 64–66]. З одного боку, вона ґрунтувалася на візантійсько-слов'янському духовному спадку, а з іншого – була відкритою до засвоєння нових інтелектуальних впливів, що сприяли розвитку освіти та формуванню полемічної думки [2, с. 38–40]. Саме у цей період духовна традиція стала основою творення цілісного культурно-освітнього середовища, у якому взаємодіяли духовні ідеї, інституційні моделі та особистісні зусилля діячів церковно-освітньої сфери.

Таким чином, духовну традицію у східнохристиянському просторі варто розглядати як динамічний чинник трансляції досвіду, що гарантує тяглість та актуалізацію ключових духовно-

моральних і освітніх орієнтирів. Її специфіка виявляється у гармонійному поєднанні догматичного, аскетично-містичного та культурно-цивілізаційного вимірів, що створює підґрунтя для формування духовно-освітньої моделі, притаманної українській культурній традиції.

Концепт смиренномудрія посідає одне з ключових місць у системі духовно-ціннісних орієнтирів східнохристиянської традиції та становить підґрунтя формування морально-аскетичного ідеалу, що увиразнився в культурі Київської Русі, а згодом – у духовно-освітньому житті українських земель XVI–XVII ст. [1, с. 34–36]. На відміну від раціоналістичних моделей етики, що акцентують на інтелектуальній самодостатності суб'єкта, означене поняття репрезентує синтез двох засадничих чеснот – смирення (внутрішня духовна упокореність, звільнення від самозвеличення) та мудрості (премудрості як дару богопізнання). У церковнослов'янській традиції термін смиренномудріє означав не лише моральну якість, а й стан духовного настрою, спрямованого на гармонію між розумом і серцем, знанням і чесною.

Антропологічним підґрунтям смиренномудрія є вчення Отців Церкви про внутрішнє богопізнання як шлях до істинної мудрості. У цьому сенсі смиренномудріє постає як протипага гордині розуму, що, за патристичною думкою, є джерелом духовної омани. В основі концепту закладено принцип «розумного діяння» (внутрішньої духовної праці над очищенням помислів), що веде людину до духовної розсудливості, здатності приймати істину не лише розумом, а й серцем. Таким чином, смиренномудріє функціонує як інтегративний етичний механізм, який поєднує пізнавальний, морально-аскетичний та духовно-практичний виміри людського буття [5, с. 56–58].

Сутність цієї категорії у східнохристиянській традиції невід'ємно пов'язана з ідеєю премудрості як божественного начала, що не зводиться до раціонального знання, а охоплює одкровення розуміння істини. Мудрість у цьому контексті визначається не як інтелектуальна ерудиція, а як богодарована здатність бачити сенс

буття через внутрішнє духовне просвітлення. Смиреномудріє, будучи умовою осягнення премудрості, формує особливий тип освітнього та культурного світогляду, де знання розглядається не лише як результат навчання, а й як плід морально-аскетичної праці та духовного подвигу [9, с. 9–12]. У контексті розвитку книжної культури та освітнього життя Київської Русі воно стало ідейним стрижнем, що формував стиль мислення та риторику духовних авторів. У творах давньоруських книжників воно функціонує як етичний критерій оцінки людських дій, суспільних процесів і навіть богословських тлумачень. Така концептуальна інтеграція свідчить про те, що смиреномудріє не було локальною аскетичною чеснотою монашества, а набуло значення культуротворчого принципу, який визначав характер духовної освіти, проповідницької діяльності та літературної творчості. Через нього утверджувався ідеал особистості, для якої знання, моральність та віра становлять нерозривну єдність [19, с. 34–38].

Для української духовно-освітньої традиції XVI–XVII ст. смиреномудріє набуває особливої ваги, оскільки стає своєрідним критерієм істинності духовного знання та інструментом його передавання. У період активізації полемічної літератури і зростання конфесійних суперечок смиреномудріє формує культуру риторичної стриманості, шанобливого ставлення до опонента та внутрішньої духовної аргументації. Це відрізняло православну полемічну традицію від конфронтаційних моделей Заходу, де аргументація була переважно раціоналістичною. Таким чином, духовно-етичний зміст смиреномудрія визначав не лише моральний ідеал, а й метод полеміки, стиль педагогіки і зміст освіти [17, с. 156–160]. Культуротворча функція цього концепту полягає в тому, що смиреномудріє задає ціннісний горизонт розвитку освіти як духовного чинника, а не лише інтелектуального процесу. Саме тому у братських школах, монастирських студіях та освітніх осередках, що формувалися на українських землях, педагогіка будувалася не на абстрактних знаннях, а на вихованні чеснот, спрямованих на внутрішнє формування особистості. Смиреномудріє забезпечувало синтез віри, освіти та

моральної культури, що зумовило появу унікальної моделі української духовної педагогіки, де першорядним було не лише навчання, а передусім «виховання серця» [12, с. 55–60].

Таким чином, смиренномудріє може бути визначене як культуротворчий код, що структурує духовно-освітню традицію, формує ідеал особистості та визначає зміст освітньої діяльності. Воно постає принципом, який інтегрує духовний досвід, морально-етичні цінності та освітню практику, забезпечуючи спадкоємність і цілісність духовної культури. Саме тому осмислення смиренномудрія є необхідною передумовою для розуміння тих процесів, які зумовили розвиток української духовно-освітньої моделі та визначили її самобутній характер. Сформоване у богословсько-аскетичній думці східного християнства, смиренномудріє відіграло визначальну роль у становленні книжної культури Київської Русі. Воно стало її духовно-етичним підґрунтям та забезпечило специфіку письменницької й освітньої діяльності, у якій поєднувалися прагнення до пізнання істини з вихованням серця та культури внутрішнього життя, а також формувало світоглядний орієнтир книжника, що сприймав працю над текстом як служіння Богові, народові та Церкві, а не як інтелектуальне самоствердження.

Уже в найдавніших пам'ятках Київської Русі смиренномудріє постає як чеснота, що визначає моральний стан автора та його ставлення до знання. У «Слові про Закон і Благодать» митрополита Іларіона (XI ст.) відстежується ідея, що істинна мудрість походить від Бога, а тому вимагає від людини внутрішньої скромності та вдячності: «Не мудрствовати високо, но в смиренні мудрствовати» – наголос, який узгоджується з апостольською традицією. Іларіон, підкреслюючи богодарований характер премудрості, формує передумову для появи типу книжника, для якого смиренномудріє є умовою істинного пізнання, а не лише моральною рисою особистості [8, с. 15].

Концепт смиренномудрія широко відображений і у повчальній літературі Києво-Печерського кола. У «Києво-Печерському Патерику» смирення та мудрість представлені як нерозривні скла-

дові духовного подвигу. В оповіді про преподобного Нестора зазначено, що подвижник, беручись до записування житій, «смирением ума і премудростію Божою керований», прагнув не власної слави, а духовної користі братії і всієї «Руської землі». Досвід печерських книжників демонструє, що літературна діяльність осмислювалася як шлях духовного вдосконалення, а смиренномудріє – як внутрішній критерій істинності написаного [10, с. 5–8].

Отже, у добу Київської Русі смиренномудріє виконувало три ключові функції у сфері книжної культури:

- антропологічну – формувало образ книжника як духовно відповідальної особистості;
- методологічну – визначала стиль письма, стриманість тону, відсутність самозвеличення;
- культуротворчу – інтегрувало знання у ціннісний вимір духовного життя.

Водночас, у XVI–XVII ст., в період активізації духовно-освітніх процесів і розвитку полемічної думки, смиренномудріє набуває нового змістового акценту. Зберігаючи свою аскетичну основу воно стає не лише етичною вимогою, а й важливим інтелектуально-педагогічним принципом, який регулює культуру богословського дискурсу та книжної справи. Зростання ролі освіти, діяльність братств, розвиток книгодрукування створили умови, в яких воно стало основою формування духовної педагогіки.

В освітньому середовищі братських шкіл смиренномудріє тлумачилося як необхідна умова поєднання науки та чеснот. У передмові до Острозької Біблії (1581) наголошується на важливості скромності знання та духовної чистоти намірів тих, хто навчає та навчається: «Премудрість без смирення є падінням у марність» [14, с. 13]. Цей вислів відображає притаманний православному гуманізму погляд на освіту як засіб удосконалення людської особистості, а не як механічне накопичення знань. Таким чином, смиренномудріє стає критерієм «істинної науки», яка має виховувати людину у чеснотах. У середовищі Києво-Могилянської академії смиренномудріє поступово трансформується у норму інтелектуальної

поведінки. У навчальних курсах, передмовах та полемічних текстах цього періоду простежується переконання, що наукова дискусія має здійснюватися з гідністю, повагою до опонента і духовною тверезістю. Смиренномудріє стає критерієм істинності богословського пошуку: істина пізнається не через перемогу в суперечці, а через чесне і смиренне служіння істині. Таким чином, цей концепт починає працювати як регулятор культури полеміки, що відрізняє українську традицію від більш раціоналістичних та конфронтаційних моделей Заходу [16, с. 7–10].

Порівняння двох етапів – Київської Русі та української духовної традиції XVI–XVII ст. – дає нам можливість виявити як спадкоємність, так і розвиток концепту смиренномудрія. Адже, якщо в давньоруський період воно становило насамперед внутрішній духовний стан книжника та визначало стиль його письма, то в новий період смиренномудріє стає культурним механізмом, який регулює педагогічний процес, літературну творчість, риторику та культуру полеміки. Таким чином, смиренномудріє трансформується з аскетичної чесноти в культурно-освітній принцип, що визначає характер розвитку духовної культури [4, с. 50–53].

Отже, смиренномудріє постає сполучною ланкою між містичним досвідом та раціональною освітньою практикою, інтегруючи духовний і культурний виміри книжної традиції. Його роль у становленні української духовно-освітньої моделі полягає у формуванні особливого типу культурної свідомості, в якій пізнання істини невіддільне від моральної досконалості, а літературно-педагогічна діяльність – від духовного служіння. Смиренномудріє забезпечує поєднання віри та розуму, освіти та духовності, інтелектуальної праці та моральної відповідальності. Саме завдяки цьому концепту українська книжна та освітня культура змогла зберегти свій самотутній духовний характер.

XVIII–XIX століття стали періодом інтенсивних зрушень у світоглядних орієнтирах української культури. У цей час відбувається переосмислення ключових духовних понять, що формували попередню книжну традицію. Смиренномудріє, яке у попередні

епохи було насамперед духовним ідеалом особистісного самовдосконалення, поступово набуває нових змістів, інтегруючись у філософську, культурно-освітню та національну ідентифікацію. Після розквіту Києво-Могилянської академії у XVII ст. її інтелектуальний імпульс продовжував діяти й у XVIII ст., впливаючи на формування українського бароко та ранньопросвітницьких ідей. У цей період смиренномудріє зберігає свою духовну основу, але водночас починає співіснувати з раціоналістичними та гуманістичними елементами освітньої культури. Навчальні курси філософії, моральної теології та риторики, що розвивалися у Києво-Могилянському середовищі, формують розуміння смиренномудрія як інтелектуальної чесноти, необхідної для наукового пошуку. Це поняття перестає асоціюватися лише з аскетичним самозреченням і постає як умова чесного пізнання, що стримує від самозвеличення та догматичності мислення [13, с. 41–44].

Найглибше трансформація означеного концепту проявилася у вченні Григорія Сковороди. Він не заперечує духовного коріння смиренномудрія, але надає йому нового, філософсько-екзистенційного виміру. У його інтерпретації воно постає не як пасивність чи покора, а як вміння жити в істині свого покликання, відмовляючись від нав'язаних суспільством форм слави, успіху і «зовнішньої мудрості». Сковорода переносить акцент зі смирення перед Богом у смирення перед власною внутрішньою істиною, тобто перед «серцем». Так смиренномудріє стає основою внутрішньої свободи, що дає людині можливість не прагнути надмірностей, не піддаватися гонитві за матеріальними чи кар'єрними благами, а реалізовувати себе згідно з духовним покликанням. Завдяки цьому воно набуває нового вигляду – не як зовнішнє правило поведінки, а як внутрішній стан гармонії між розумом, вірою і серцем. Це знаменує вихід поняття за межі монастирської етики в ширший культурно-філософський простір [6, с. 112–118]. У монастирських і духовних школах XVIII–XIX ст. смиренномудріє продовжує відігравати роль важливої педагогічної цінності, однак його тлумачення теж змінюється. Поступово відбувається перехід від аскетичного

ідеалу до акценту на вихованні зрілості особистості, здатної поєднати віру, освіту і моральну відповідальність. У православних духовних академіях XIX ст. воно вважається не протилежністю освіти, а необхідною компетентністю в процесі формування духовного лідера. Воно трактувалося як здатність утримувати баланс між глибиною знань і духовною тверезістю, що мало уберегти богословську освіту від самодостатності та гордині розуму. Такий підхід давав можливість інтегрувати елементи європейської інтелектуальної культури, не втрачаючи національної духовної традиції [3, с. 61–63].

У XIX столітті смиренномудріє входить у простір української національної культури, набуваючи літературно-гуманітарного виміру. Представники українського культурного відродження починають трактувати смиренномудрість не лише як духовну, а й як етичну рису, що формує шляхетність українського характеру. У творах українських письменників і мислителів середини XIX ст. (П. Куліш, А. Метлинський та ін.) смиренномудріє розглядається у взаємозв'язку з ідеями служіння народові, збереженням гідності, моральної скромності та вірності культурним кореням. Воно перестає бути лише релігійною чеснотою і набуває рис культурної ідентичності, що відрізняє українське духовне життя від агресивних або раціоналістично-єгоцентричних моделей інших народів [19, с. 47–51].

Таким чином, у XIX столітті смиренномудріє стає частиною етичного коду української інтелігенції, яка прагнула поєднати духовну традицію з новими формами національно-культурного самовираження. Підсумовуючи, можна стверджувати, що смиренномудріє в українській традиції XVIII–XIX століть зазнало глибинної трансформації: від монастирсько-аскетичної чесноти до філософії внутрішньої свободи (Сковорода) та інтелектуальної і національно-етичної цінності української культурної еліти. Це збагачення смислів створило умови для появи цілісної української духовно-філософської парадигми, здатної інтегрувати віру, розум, культуру і національне самоствердження.

Поняття смиренномудрія, що сформувалося в надрах християнської духовної традиції та поступово набуло ознак культурної константи, потребує осмислення не лише як окремої чесноти чи риси характеру, а й як категорії української духовної культури. З огляду на його історичну тяглість, багатовимірність та здатність впливати на різні сфери духовного і культурного життя, сьогодні воно постає як автономний концепт, що має власну внутрішню структуру та комплекс соціокультурних функцій.

На категоріальному рівні смиренномудріє можна визначити як інтегральний духовно-ціннісний принцип, що поєднує в собі внутрішню скромність, критичну саморефлексію, духовну зосередженість і мудру поміркованість щодо власних думок, бажань та знань. На відміну від побутового чи поверхового розуміння смирення як пасивності, смиренномудріє у своїй сутності є активним станом духовної зрілості, що ґрунтується на свідомому самовладанні, відповідальності та гармонії між вірою, розумом і внутрішньою свободою. Ця категорія виступає своєрідним духовним фільтром, що визначає якість людини у взаємодії із собою, з іншими та зі світом. Саме тому смиренномудріє може бути розглянуте як матриця духовної культури, де переплітаються онтологічний, етичний, антропологічний та культурно-ціннісний виміри.

Висновки. Отже, дослідження смиренномудрія в контексті східнохристиянської та української духовної традиції дає підстави трактувати його не просто як моральну категорію, а як цілісний механізм трансляції та збереження культури. Традиція у такому розумінні постає не статичним архівом минулого, а живим актуальним досвідом, що забезпечує баланс між інтелектуальним пізнанням та моральною відповідальністю. Саме через смиренномудріє було реалізовано унікальну модель «виховання серця», яка стала засадничою для української духовної педагогіки. У сферах освіти та полеміки смиренномудріє функціонувало як принцип риторичної стриманості й поваги до істини, що вирізняло українську інтелектуальну традицію з-поміж тогочасних конфронтаційних моделей.

Зауважимо, що смиренномудріє як категорія української духовної культури є багатовимірним феноменом, який синтезує духовні, етичні, інтелектуальні та культурні виміри людського буття. Його структурна складність і функціональна універсальність засвідчують, що цей концепт не лише відображає підвалини українського світогляду, а й активно бере участь у їх формуванні. Відтак, смиренномудріє постає ключовим елементом українського духовного коду, здатним забезпечити цілісність національної ідентичності, тяглість духовної спадщини та стратегію сучасного культурного розвитку.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці методологічних засад впровадження принципів «виховання серця» та подальшому вивченні концепту смиренномудрія як засадничої категорії української освітньо-духовної традиції та культуротворчої функції в умовах глобалізаційних тенденцій сучасного духовного простору та стрімкого розвитку AI технологій, адже з цього простору дедалі частіше використовуються аксіологічні християнські орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. С. Біля джерел: нариси з історії філософ. культури України. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 262 с.
2. Горський В. С. Святі Київської Русі. Київ : Абрис, 1994. 176 с.
3. Горський В. С. Українська духовна культура нового часу: філософсько-антропологічний вимір. Київ : Інститут філософії НАН України, 2008. 312 с.
4. Горський В. С. Філософська думка в Київській Русі. Київ : Наукова думка, 1984. 216 с.
5. Григорій Палама. Тріади в захист святих ісихастів. Київ : Дух і Літера, 2005. 416 с.
6. Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів / ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто : Видавництво Канадського університету українських студій; Харків : Майдан, 2011. 1398 с.

7. Гуменюк С. Культуротворчий потенціал смиренномудрія у проективному просторі давньоруської духовної традиції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 3. С. 13–18.
8. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. Київ : Наукова думка, 1988. 112 с.
9. Ісаак Сирін. Слова подвижницькі. Київ : Дух і Літера, 2010. 368 с.
9. Києво-Печерський Патерик. Київ : Дух і Літера, 2005. 368 с.
10. Мельник В. В. Духовна традиція та культурна спадщина: від аскетизму до книжної культури. Київ : Видавництво «Слово», 2015. 437 с.
11. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ : Наукова думка, 1990. 192 с.
12. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). Київ : Наукова думка, 1990. 382 с.
13. Острозька Біблія 1581 року. Факсимільне видання. Київ : Видавництво «Києво-Могилянська академія», 2006. 1256 с.
14. Савельєв І. В. Індивідуальне і спільне в духовному житті: соборність і її прояви в церковній практиці. Харків : Видавництво «Фоліо», 2014. 308 с.
15. Стратій Я. М. Філософія Києво-Могилянської академії: Проблема людини. Київ : Український центр духовної культури, 1997. 288 с.
16. Українська література XI–XVIII ст. / ред. П. В. Білоуса. Київ : Видавничий центр «Академія», 2011. 688 с.
17. Чернецький О. С. Церква і культура: духовно-моральні цінності в сучасному контексті. Київ : Інститут філософії НАН України, 2018.
18. Чижевський Дмитро. Історія української літератури: (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.

REFERENCES

- Gorsky, V. S. (2006). *Near the sources: essays on the history of philosophical culture of Ukraine*. Kyiv: Publishing house "Kyiv-Mohyla Acad.". 262 p. [In Ukrainian].
- Gorsky, V. S. (1994). *Saints of Kyivan Rus*. Kyiv: Abrys. 176 p. [In Ukrainian].

Gorsky, V. S. (2008). *Ukrainian spiritual culture of the modern time: philosophical and anthropological dimension*. Kyiv: Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. 312 p. [In Ukrainian].

Gorsky, V. S. (1984). *Philosophical thought in Kyivan Rus*. Kyiv: Naukova Dumka. 216 p. [In Ukrainian]

Gregory, Palamas. (2005). *Triads in defense of the holy hesychasts*. Kyiv: Spirit and Letter., 416 p. [In Ukrainian].

Gregory, Skovoroda. (2011). *Complete academic collection of works*. L. Ushkalova (Ed.); NAS of Ukraine, T. G. Shevchenko Institute of Literature, G. S. Skovoroda Institute of Philosophy [and others]. Edmonton; Toronto: Canadian Publishing House, Institute of Ukrainian Studies; Kharkiv: Maidan., 1398 p. [In Ukrainian]

Gumenyuk, S. (2014). The cultural-creative potential of humble wisdom in the projective space of the ancient Russian spiritual tradition. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka (Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr)*, 3, 13-18. [In Ukrainian].

Hilarion of Kyiv. (1988). *A Word about Law and Grace*. Kyiv: Naukova Dumka. 112 p. [In Ukrainian].

Isaac, Syrin. (2010). *Ascetic Words*. Kyiv: Spirit and Letter. 368 p. [In Ukrainian].

Kyiv-Pechersk Paterik. (2005). Kyiv: Spirit and Letter. 368 p. [In Ukrainian].

Melnyk, V. V. (2015). *Spiritual Tradition and Cultural Heritage: From Asceticism to Book Culture*. Kyiv: Slovo Publishing House. 437 p. [In Ukrainian].

Mytsko, I. Z. (1990). *Ostroh Slavic-Greek-Latin Academy (1576-1636)*. Kyiv: Naukova Dumka, 1990. 192 p. [In Ukrainian].

Nichyk, V. M., Lytvynov, V. D. & Stratii, Ya. M. (1990). *Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine (XVI – early XVII centuries)*. Kyiv: Naukova Dumka. 382 p. [In Ukrainian].

Ostroh Bible of 1581. (2006). *Facsimile edition*. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy". 1256 p. [In Ukrainian].

Savelyev, I. V. (2014). *Individual and common in spiritual life: conciliarity and its manifestations in church practice*. Kharkiv: Publishing House "Folio". 308 p. [In Ukrainian].

Stratiy, Ya. M. (1997). *Philosophy of the Kyiv-Mohyla Academy: The Problem of Man*. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture. 288 p. [In Ukrainian].

Ukrainian Literature of the 11th – 18th Centuries (2011). P. V. Bilous (Ed.). Kyiv: Publishing Center "Academy". 688 p. [In Ukrainian].

Chernetskyy, O. S. (2018). *Church and Culture: Spiritual and Moral Values in the Modern Context*. Kyiv: Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. [In Ukrainian].

Chyzhevskyy Dmytro. (1994). *History of Ukrainian Literature: (from the Beginnings to the Age of Realism)*. Ternopil: Femina, 480 p. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до видання / Received: 13.10.2025

Прийнято до друку після рецензування / Accepted: 22.12.2025

Опубліковано / Published: 31.03.2026